ڊاڪٽر الطاف جوکيو
[اسسٽنٽ پروفيسر (سنڌي) ڪاليج ايجوڪيشن ڊپارٽمينٽ، سنڌ]

مولوي احمد ملاح جي شاعريءَ ۾ تجنيس حرفيءَ جو تحقيقي جائزو
A study of Alliteration in Maulvi Ahmad Mullah's poetry

Abstract:

Maulvi Ahmad Mallah's unique poetry is an extravaganza panoply of stupendous Figures of Speech, especially mesmerizing Alliteration. He was a poet par excellence of Sindhi language with a superb command over both Sindhi /Hindi prosodical metres, besides an equal expertise in Arabic prosody .His masterpiece lyrical translation of Holy Quran in Sindhi and his superb compendium of Sindhi verses "Kuliyat e Ahmad" speaks volumes about his prosodical craftsmanship. Likewise his matchless usage of time honoured literary art of Alliteration, known as Tajnees Harfi in Persian is indeed the climax of his poetic genius in modern prose and poetry. The paper studies and encompasses a comprehensive collection of Alliterative treasure trove of the great poet in a fresh way and a mode of analytical data.

اڀياس جو پسمنظر: صنايع بدايع جي روشنيءَ ۾ مولوي احمد ملاح جي شاعريءَ کي جيڪڏهن تجنيسن ۽ صنعتن جي حرفتن سان جاچيو ويندو ته ان اندر ٻوليءَ جون ڪيئي ڪاريگريون نوان رستا ڪڍي بيهن ٿيون. مولوي صاحب کي، سندس شاعريءَ جي نسبت، تجنيس حرفيءَ جو شهنشاهه ڪوٺيو ويندو آهي؛ ان ڪارڻ ته سندس پوري شاعريءَ جي سِٽ سِٽ ۾ تجنيس حرفيءَ جو سگهارو يا ڪمزور مثال ضرور ملندو. يعني اهو عنصر سندس شاعريءَ جي مزاج ۾ شامل رهيو آهي.

راقم کي مولوي احمد ملاح جي فن تي حال سارو ڪم ڪرڻ جو اتساهه اسسٽنٽ پروفيسر ضرار رستماڻيءَ کان حاصل رهيو. صاحب موصوف، مولوي صاحب جي شاعريءَ جو اهڙو ته حافظ آهي، جو ڪوبه لفظ ڪٽندا آهيون ته پروفيسر صاحب، مولوي صاحب جو شعر ٻڌائي وٺندو آهي. سندس اڪثر ڪچهرين ۾ مولوي صاحب جا ضرب المثل شعر ضرور شامل هوندا آهن. ڪانئس مولوي صاحب جا اهڙا شعر ٻڌي واقعي ائين لڳندو آهي ته مولوي صاحب، تجنيس حرفيءَ جو شهنشاه آهي. سندس شاعريءَ ۾ لفظن ۽ ترڪيبن جو اهڙو استعمال ٻين تجنيسن کان سرس آهي. تجنيسِ

حرفيءَ مان مراد ’ڪنهن شعر يا شعري سِٽ جو هر لفظ ساڳئي حرف/ اکر سان شروع ٿيڻ آهي‘.

ڊاڪٽر اُمِ ڪلثوم شاهه پنهنجي ٿيسز ۾ تجنيس حرفي ۽ تجنيس خطيءَ کي ساڳي صنعت ڄاڻائيندي لکي ٿي تہ: ”تجنيس حرفي يا خطي: جيڪڏهن ڪنهن جملي يا مصرع ۾ ساڳئي حرف سان شروع ٿيندڙ لفظن جو استعمال ٿئي تہ اهڙي لفظي تڪرار واري صنعت، تجنيس حرفي يا خطي سڏبي. شاهہ لطيف جي ڪلام ۾ هن صنعت جو تمام گهڻو استعمال ٿيو آهي. ان جي ڪري شعر جي ترنم ۾ بہ واڌارو ٿئي ٿو. شاهہ سائينءَ جي سر ڪلياڻ جو پهريون بيت آهي:

اول الله عليم، اعليٰ عالم جو ڌڻي،
قادر پنهنجي قدرت سين، قائم آهي قديم،
والي واحد وحدہٗ، رازق رب رحيم،
سو ساراهہ سچو ڌڻي، چئي حمد حڪيم،
ڪري پاڻ ڪريم، جوڙون جوڙ جهان جون.

هن بيت جي پنجن ئي مصرعن ۾ جدا جدا اکرن سان شروع ٿيندڙ لفظن جو مڪرر استعمال ٿيو. پهرين مصرع ۾ ’الف‘ ۽ ’ع‘ (ساڳئي آواز جو)، ٻي مصرع ۾ ’ق‘ جو ٽين مصرع ۾ ’و‘ ۽ ’ر‘ جو چوٿين ۾ ’س‘ ۽ ’ح‘ جو ۽ پنجين مصرع ۾ ’ڪ‘ ۽ ’ج‘ سان شروع ٿيندڙ لفظن جو تڪراري استعمال ٿيو.“ (1)

ڊاڪٽر صاحبہ صنعت حرفيءَ جي وضاحت مناسب ڪئي آهي، البت ’حرفي ۽ خطي‘ کي ساڳي صنعت ڪوٺيو آهي، جن جي پاڻ ۾ ڪابہ ويجهڙائپ نہ آهي. ’تجنيس حرفي ۽ خطيءَ‘ جي دائرن ۾ ’تجنيس تام ۽ ناقص‘ کان بہ وڌيڪ وڇوٽي آهي.

جڏهن تہ تجنيس حرفي اهڙي صنعت آهي، جيڪا ٻين تجنيسن جي ماءُ پڻ تصور ڪري سگهجي ٿي، جيئن: تام، ناقص، مطرف وغيره ۽ اهڙيون تجنيسون، جن جا لفظ پيٽ جي بنياد تي پهريون اکر ساڳيو رکنديون هجن. تجنيس خطي بہ ’تجنيس حرفيءَ‘ جو جز تصور ڪري سگهجي ٿي، سوبہ ان صورت ۾ جڏهن پهريون اکر ساڳيو هجي، جيئن: ’ڪات ۽ ڪاٺ‘؛ ليڪن جڏهن پهريون اکر ئي تبديل ٿي وڃي تہ ان صورت ۾ ’تجنيس خطيءَ‘ کي تجنيس حرفيءَ جو جز نہ ٿو تصور ڪري سگهجي. فرض ڪريو تہ ’تجنيس خطي‘ جي نسبت ڪن بہ ٻن لفظن جا پهريان اکر تبديل هجن تہ ان کي آواز جي بنياد تي تجنيس حرفيءَ جو جز نہ ٿو تصور ڪري سگهجي، جيئن: تخت ۽ بخت.

ظفر عباسي ’تجنيس حرفيءَ‘ جي دائري بابت لکي ٿو تہ: ”اها تجنيس جنهن ۾ ڪيترا لفظ اهڙا هجن جن جو پهريون حرف ساڳيو هجي، اهڙي تجنيس حرفيءَ کي ’سر حرفي‘ بہ چيو ويندو آهي“. مثال:

’ساهڙ سا سهڻي، سائر پڻ سوئي،
آهہ نجوئي، ڳجهہ ڳجهاندر ڳالهڙي،
...
مرڻا اڳي جي مئا، سي مري ٿين نہ مات،
هوندا سي حيات، جيئڻان اڳي جي جئا....“ (2)

ظفر عباسي تجنيس حرفيءَ کي ’خطيءَ‘ سان ڪونہ ملايو آهي، ليڪن ڊاڪٽر اُم ڪلثوم شاهہ بغير ڪنهن حوالي ۽ تحقيق جي ’تجنيس حرفي ۽ خطيءَ‘ کي ساڳي صنعت ڪري پيش ڪيو آهي. هڪ ’تحقيقي مقالي‘ ۾ ’تجنيس حرفي ۽ خطيءَ‘ جي ساڳئي هجڻ واري ڳالهہ سبب مونجهارو آڏو آيو آهي.

مسئلي جا سوال:

- ؟ ڇا تجنيس حرفي ۽ خطي، ساڳي تجنيس جو نالو آهي؟
- ؟ ڇا حرف ۽ خط لفظن جي بنيادي معنائن ۾ ڪا ويجهڙائپ آهي؟
- ؟ ڇا مولوي احمد جي شاعريءَ ۾ تجنيس حرفيءَ جو مقدار ججهو آهي، جو ڪيس تجنيس حرفيءَ جو شهنشاهہ ڪوٺيو وڃي ٿو؟

اڀياس جو عمل: ڄاڻايل سوالن جي روشنيءَ ۾ تجنيس حرفي ۽ خطيءَ جي بنيادن کي لغتن جي روشنيءَ ۾ لغوي ۽ سماجي معنيٰ پرکجي ٿي:

- عالمن ۽ لغتن جي روشنيءَ ۾ ’حرف ۽ خط‘ جو اڀياس
- پروفيسر پيرومل موجب: ”حرف جي بنيادي معنيٰ آهي ’ڪنارو‘ يا ’پاسو‘. اهو پاسو پاسي سان (حرف حرف سان) ملائجي ٿو تہ لفظ ٺهن ٿا.“ (3)
- مرزا قليچ بيگ موجب: ”حرف جي لفظي معنيٰ آهي ڪنارو يا طرف يعني لفظ جو تمام ننڍو حصو يا ڪنڊ. انهن کي ڪيترن ئي قسمن ۽ صورتن ۾ ورهايائون ۽ انهن مان جدا جدا ڪم ڪڍيائون.“ (4)

فيروز اللغات (عربي ـ اردو) موجب لفظ ’حرف‘ جي هيٺين معنيٰ مراد حاصل ٿي آهي:

- ✓ حَرف (حَرَفَ = هن هٽائي ڇڏيو، هن منهن موڙي ڇڏيو) هٽائڻ، منهن موڙڻ.

✓ حَرّفَ = (ڪتاب يا ڳالھ) بدلائڻ- قلم جو قط پاسيرو ڪٽڻ- جهڪائڻ- ڪنارو ناهڻ.

✓ حَرف جمع حِرَف = ڪنارو انتها، حاشيو.

✓ حَرف جمع حُروف = آئيويتا جو هڪ حرف- وياڪرڻ ۾ انن لفظن مان ٽن قسمن لاءِ ڪم ايندڙ.

• فيروز اللغات (عربي- اردو) موجب لفظ 'خط' جي هيٺين معنيٰ مراد حاصل ٿي آهي:

✓ خَطّ = هن ليڪ ڪيڏي، هن لکيو. لکٽي، لکيل صورت وغيره.[5]

خط لفظ لکڻ جي معنيٰ ڪم ايندڙ لفظ آهي، سنڌيءَ ۾ ڪم ايندڙ لفظ 'صورتخطي' مان مراد بہ 'لکت جي مقرر صورت' آهي، جيڪا يڪسان طور مقرر ڪئي ويندي آهي.

تجنيس خطيءَ مان مراد اهڙا بہ يا وڌيڪ لفظ جيڪي ٻيٽ جي حالت ۾ ساڳي صورت رکندا هجن، بيشڪ، انهن جي وچ ۾ ٽبڪن جو فرق ٿي سگهي ٿو، جيئن: عرض ۽ غرض. ڄاڻايل لفظن جي لکت واري صورت ساڳي آهي، ليڪن ٽبڪن ۾ فرق آهي. ان اهڙي حالت کي 'تجنيس خطيءَ' ۾ شامل ڪيو ويندو آهي.

تجنيس حرفيءَ بابت ظفر عباسي ۽ ڊاڪٽر ام ڪلثوم جو دائرو مناسب آهي، البت ڊاڪٽر صاحبہ جو خطيءَ بابت خيال جعلي آهي. سنڌي توڙي ٻين عربي رسم الخط ۾ لکجندڙ ٻولين وٽ 'حرفي ۽ خطي ساڳي تجنيس' هجڻ وارو اهڙو خام خيال نہ ٿو ملي.

مرزا قليچ بيگ تجنيس خطيءَ بابت واضح ڪري ٿو تہ: "تجنيس خط: هن کي 'تصحيف' ۽ 'مشابھ' بہ چوندا آهن. هن ۾ رڳو لفظ اهڙا ڪم ٿا اچن، جيڪي صورت ۾ يعني لکڻ ۾ هڪجهڙا آهن، رڳو لفظن ۾ يعني پڙهڻ ۾ مختلف آهن.

رات 'تاريڪ'، راھ ٿي 'باريڪ'،
مور 'ناتين' کي نہ هو 'تاتين'،
'دشت ۾ 'دست' ان جو ڪونہ وٺي،
هن کي 'تاڙين' پر نہ ٿا 'تارين'.

'عيادت' شڪل ۾ آهي 'عبادت'،
مگر اٺ ٻيرا ان کان ٿي زيادت.[6]

ظفر عباسي پڻ ساڳي عبارت اتاري ۽ مثال بہ ساڳيا چونڊي ڏنا آهن. (ظفر، 415: 2007) يعني 'تاريڪ- باريڪ' ۽ 'عيادت- عبادت' جي لکڻ جي نسبت اکر جا گهر ساڳيا آهن. ليڪن ٽٻڪن ۾ فرق آهي. ڄاڻايل مثالن ۾ ٻيون مثال: 'عيادت- عبادت' تجنيس خطيءَ جو آهي. ليڪن پهريئن اکر/ آواز جي نسبت ان کي 'تجنيس حرفيءَ' جو جز بہ تصور ڪري سگهجي ٿو. ليڪن تجنيس خطيءَ جي پهريئن مثال: 'تاريڪ- باريڪ' کي پهريئن اکر/آواز جي تبديليءَ سبب 'تجنيس حرفيءَ' جو جز نہ ٿو تصور ڪري سگهجي.

مٿين مثالن بعد اچرج وٺي ٿي تہ جڏهن 'تجنيس حرفي ۽ خطي' ۾ زمين آسمان جو فرق آهي تہ پوءِ ڊاڪٽر امِ ڪلثوم شاهہ پاران 'تحقيقي مقالي' ۾ اصطلاح (Terms) جي پيرا ميٽر بابت اهڙي گمراهہ ڪندڙ ڳالهہ ڪيئن ڪئي وئي!

مبادا انگريزي اصطلاح Alliteration مان اهڙو خيال جڙيو هجيس تہ 'تجنيس حرفي ۽ خطي' ڳالهہ ساڳي آهي. اهو تڏهن ٿو چئجي تہ جڏهن 'تجنيس خطي' جو انگريزي ترجمي لاءِ گوگل سرچ انجن ڪم آڻجي ٿي تہ Alliteration سان 'سہ حرفي ۽ تجنيس خطيءَ' جو ترجمو ملي ٿو ليڪن وضاحت ۾ ساڳي انگريزي 'ايليٽريشن' جا مثال آهن. جيڪي خطيءَ جي دائري سان ٺهہ نہ ٿا ٺهڪن.

تجنيس حرفيءَ جو اشتقاق: واضح هئڻ گهرجي تہ 'تجنيس حرفي ۽ خطي' بہ الڳ ۽ وٿي رکندڙ اصطلاح آهن. تجنيس حرفيءَ جو اشتقاق هيٺين ريت رکجي ٿو:

تجنيس حرفي:[تجنيس- تَفعِيل- مصدر (جَنّس = هو پچي راس ٿيو) جنسوار ڪرڻ، جنسي ترتيب ڏيڻ + حرفي (اکري)] علم بيان موجب ڪنهن شعر جو هر لفظ ساڳئي حرف/ اکر سان ڪم آڻڻ، جيئن:

دولتون، دانائيون، دنيا، دوائون، دان، دين،
در مٿان دادار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو. (7)

(ڄاڻايل 'حمد' جي هڪ شعر ۾ مولوي صاحب مٿين سٽ ۾ هر لفظ 'د' سان شروع ٿيندڙ ڪم آندو آهي، جڏهن تہ هيٺين سٽ ۾ بہ ٻہ لفظ ڪم آڻي ويو آهي. اهڙي انداز سان تجنيس حرفيءَ واري حرفت سان سندس پورو 'حمد' چيل آهي.)

تجنيس حرفيءَ جو دائرو: علمي حوالي سان تہ اهو خيال ٻيهي ٿو تہ جڏهن تجنيس حرفي سڏجي ٿي تہ ان مان مراد حرف/ اکر آهي. يعني جيڪڏهن ڪنهن سٽ ۾ 'ص' سان شروع ٿيندڙ لفظ ڪم آڻيا هجن تہ ان صورت ۾ 'س' جو اکر، جيڪو سنڌي ٻوليءَ ۾ 'ص' جو هم آواز آهي، استعمال ڪرڻ سان شعر جو عيب ظاهر ٿيندو. مولوي

صاحب جتي تجنيس حرفي ڪم آڻي ٿو ته ساڳئي آواز (ا- ع، ت- ط، خ- ڪ، ث- س- ص وغيره) وارن اکرن کي ڪم نه ٿو آڻي، بلڪ ’خ‘ جو آواز آهي ته ’خ‘ سان ايندڙ لفظ ئي ڪم آڻي ٿو ’ڪ‘ جو استعمال کان پاسو ڪري ٿو:

’خي‘ خليفا خاص ٿيا، خيرُ الوَريٰ جا خير خواهه،
خوش لقا، خوش خُلق، خوش گفتار، خوشتر چار يار.

(ڪليات احمد، ڀاڱو پهريون: 281)

آءُ اَجها، اوجر اکين جا، لاهِه اوجهر اوجهرا،
ڏِس اِجهو توري اُجهن پيا، مَنجهه اَجهورن اوجهه اوجهه.

(ڪليات احمد، ڀاڱو ٻيون- 191)

وَس ٿيئِي، واسِي وَريا، واسيا وَلِيَن، وَڻ ٽِڻ، وَلهار،
ٻُوهه ٻهڪن، ٿُوهه تاريون، واهه قُدرت رب ڪريم.

(ڪليات احمد، ڀاڱو ٻيون- 359)

مٺا محبوب، مِل مينون، ملڻ ڳڻ مين ته هان مَردا،
پري پيڪر، نه پردي ڳر، نهين پَريان دي پَر پردا.

(ڪليات احمد، ڀاڱو ٻيون: 29)

ٿيوان قربان قدمان تون، ڪڏانهن جاني قدم ڏيندا،
بنا دلدار دي ديدار، هي دلگير دم ڏيندا.

(ڪليات احمد، ڀاڱو ٻيون: 30)

ڳتارين سان ڳتڪ چاڙهي، ڪجن سِر نفس جي ڪاهون،
وٺي ڊِيميون ٻيا دشمن، دونالين سان دسيا ته ٻه چا.

(ڪليات احمد، ڀاڱو ٻيون: 42)

اَسان ڳُن ۾ ڳلر ڪاري، ڳندا پيا هِت ڳڪر ڪارُون،
پَريو ٿَر بَر مَٿي باران، بارو بار پيا ايندا.

(ڪليات احمد، ڀاڱو ٻيون: 44)

غزل ۾ تجنيس حرفي: مولوي صاحب تجنيس حرفيءَ جي حرفت تي ايتري ته گرفت رکندو هو جو سندس هر قسم جي نظم يا غزل جي ڪنهن نه ڪنهن سٽ ۾ حرفيءَ جا ٿورا ٿڪا مثال لازمي هوندا. سندس ٻه غزل خيال خاطر پيش ڪجي ٿو جنهن جي سٽ سٽ ۾ حرفيءَ واري حرفت ضرور هوندي:

تار تَند تَن مَن ۾ تُون تُون، تُون ته تُون تُون، تُون لڳي،
لال لالڻ ساڻ لُون لُون، لُون ته لُون لُون، لُون لڳي.

دم ڏَريچي مان بيهي، ديدار دلبر جو ڪيَم،
تان هَڪل هر پار هُون هُون، هُون تہ هُون هُون، هُون لڳي.
مون چيَس چُمني کَپي، اي نُر نيڻن، نُون ري،
تان اڳيان انڪار اُون اُون، اُون تہ اُون اُون، اُون لڳي.
مون کي جيئريون جاڳنديون، جَلنديون جبل پاسي ڏٺيون،
منجهہ چَپر چُونچاٽ چُون چُون، چُون تہ چُون چُون، چُون لڳي.
دوست، تنهنجا ديد دلڙيون، ٿا جري وانگر جهَٽين،
چوٽ سان چوڏار چُون چُون، چُون تہ چُون چُون، چُون لڳي.
روح منهنجو روز راٽا، راج تنهنجي ۾ رَهي،
ڀونر جيئن منجهہ باغ ڀُون ڀُون، ڀُون تہ ڀُون ڀُون، ڀُون لڳي.
قَلب ’احمد‘ ڪينرو ٿيو قرب اَهنجي ۾ قريبَ،
روز رُڻ رُڻ راڳ رُون رُون، رون تہ رُون رُون، رُون لڳي.

(ڪليات احمد، ياڱو ٻيون: 564)

’روز رُڻ رڻ راڳ رُون رُون...‘ تجنيس حرفي کان علاوه قافيي وارو لفظ ڇهہ دفعا ڪم آڻي، لفظن ۾ عجيب ڪيفيتون ۽ ترنم سمايو اٿس. اهڙا لفظ جن کي شايد لغت ۾ بہ جاءِ نہ ملي سگهي، ليڪن مولوي صاحب تجنيس حرفيءَ جي دائري ۾ اهڙن لفظن کان قافيي جو ڪم وٺي، ٻوليءَ جي لفظن کي تحفظ ڏنو آهي.

سجڻَ، توکان سوا سَنڌ سَنڌ. سَٿ سَٿ سُور جا سَٿڪا،
ڦَٽي ڦوڙاءِ ڦوڙي دل، اُڦٽ ڦَٽ، ڦَٽ مٿي ڦَٽڪا.
بڇائي بت بڇايان ڪيئن، بڇي شل، باز بحريءَ کان،
جُري جيئن جيءُ جهٽي جهٽ پٽ، اکيون جهٽ جهٽ هٽن جهَٽڪا.
ڏَڙا ڏَڙ ڏار سِر ڏَڙ کان، دوناليون ڏُور ڏَڪ ڏَڪ ۾،
سِسيون پَٽجو ڪِرن پَٽ تي، نِپٽ پَٽ جا بہ پَٽ پٽڪا.
مِٺا، مُنهن مهر مان ڏيکار، وُڻڙا مينهن موهر تي،
چَرن چالون چِلڙ چيها، چَلا چَل بوند ڏي چَٽڪا.
ڏڪارين دوست، چو دم دم، قدم تي دَم سندم پڇندم،
لَٽن ۾ لاش هيءُ لاشڪ، وڻئي لَٽ، لوڙهہ يا لَٽڪا.
سدا منهنجون صدائون ڪنهن سَڏر سُلطان جي دَر تي،
ڀَلين ڀَٽڪي ڀٽن ۾ ڀَٽ، ڀلا لاهن ڀَٽن ڀَٽڪا.

سڄڻ هو سڄ لٿي اڇٽو لٿو سڄ، ٻيو بہ سڄ اڀريو،
اڃا ’احمد‘ نہ اوڏيءَ ۾، الا ڪهڙي ٻيَن اٽڪا.

(ڪليات احمد، ٻاڱو ٻيون: 65)

مٿئين غزل جي ست ست ۾ ’تجنيس حرفيءَ‘ جا نمونا ملن ٿا، جيئن: پهرين ست ۾ ’س‘ جو استعمال: سڄڻَ، توکان سوا سَنڌ سَنڌ، سَٽ سَٽ سُور جا سَٽڪا ۽ ٻين ست ۾ ’ق‘ جو استعمال: قَتي قوڙاءِ قوڙي دل، اُقت قَت، قَت مٿي قَتڪا، وغيره.

نظم ۾ تجنيس حرفيءَ جو مثال:

حِشمتي هوشيار حاڪِم، حِڪمتي حاذِق حَڪيم،
هِت چَڏي هَستيون هَوَس، حَيران سَڀ ويا خاڪ تي.
مُورتون مرجان موتي، موڪ ماڙين سِر مَڙهيون،
مَهل ڪا محلن ۾ هُئا مِهمان، سَڀ ويا خاڪ تي.
مَئي پياڪُو مَست ٿيو نِت مَجلسون لايون مُدام،
مِڙ اڃا موٽيا مَنجهان مَيخان، سَڀ ويا خاڪ تي.
سَرزمين سَرداد سَر، سَروَر سَراسر شقرفراز،
سُنهن پَريا ساهُو سَبر، سُلطان سَڀ ويا خاڪ تي.
ساز سونا نِت سَنياريو، سِر سَمندن ٿيا سَوار،
سي سَتي سُڄ ۾ سَيئي، سَروان سَڀ ويا خاڪ تي.
سونُ سانديو سيڄ سِر، سُک ٿيو سُتا ساري چمار،
سي چَڏي سَودا سَلف سامان، سَڀ ويا خاڪ تي.
سانگ سُڄ رُڄ سُور سامهان، ويا سَفر سُورهہ سُڄاڻ،
سَربسر ساري سَڏيا سُبحان، سَڀ ويا خاڪ تي.

(ٻاڱو پهريون۔ 392، 393)

مولوي صاحب جي هڪ نظم ’سڀ ويا خاڪ تي‘ جو ڪجهہ حصو خيال خاطر پيش آهي، جنهن ۾ پڻ ’تجنيس حرفيءَ‘ جي نسبت ستون ڪم آندل آهن، جيئن آخر ۾ ’س‘ جو ججهو استعمال ڪيل آهي: سانگ سُڄ رُڄ سُور سامهان، ويا سَفر سُورهہ سُڄاڻ، سَربسر ساري سَڏيا سُبحان، سَڀ ويا خاڪ تي.

حمديہ ڪلام ۾ تجنيس حرفي: سندس هڪ حمديہ ڪلام ۾ بہ تجنيس حرفيءَ جي حرفت بہ زبردنگ آهي، جنهن جا چند شعر رکجن ٿا:

عقل، عبرت، عاقبت ۽ عَفو عزت، عافيت،
اُو اڙين آڌار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.
دولتون، دانائيون، دنيا، دوائون، دان، دِين،
دَر مٿان دادار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.
مِهر، مددُون ۽ معافيون، ماڳ، ماڙيون، مِلڪ، مال،
نعمتون نروار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.
خيريت خيرات خوش طبعي خوشي خوشبوءِ خير،
امن ۽ آڌار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.
زور، زَر، زينت، زمينون، زال، زن، زيور، زربون،
شان شاهوڪار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.
پَٽ، پَٽوريون، کير، پُٽ، پوکون، پَليون، پاٽي، پَلر،
پاڻ پالڻهار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.
ٻار، ٻارا، ٻج، ٻَنيون، سُڏ ٻُڌ، ٻُڏڻ، ٻاجهون ٻيون،
گل چمن، گلزار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.

(ڪليات احمد، ياڱو ڀهريون: 84 _ 85)

ٽيهہ اکريءَ ۾ تجنيس حرفي: ٽيهہ اکري تہ صنف ئي اهڙي آهي، جنهن جو هرهڪ بند ترتيبوار مخصوص حرف/ اکر سان شروع ٿيندو آهي. تمام گهٽ اهڙا شاعر هوندا، جن ڪنهن بہ حرف سان شروع ٿيندڙ بند جون سڀ سٽون ساڳئي حرف جي دائري ۾ رهي ڪري 'تجنيس حرفيءَ' جو خيال رکيو هجي. فرض ڪريو تہ ٽيهہ اکريءَ جو بند. حرف 'الف' سان آهي، تہ پوري بند جا لفظ ساڳئي حرف سان شروع ٿيندڙ ڪم آندا ويا هوندا، جيئن:

'الف' اَڪمل اولياءَ، اَخيار اطهر چار يار،
اول و آخر اَجها، آڌار انور چار يار.
'بي' بشيرن کي بشارت بهشت جي بيشڪ جُڙي،
بَر بحر ۾ بخش ڪن، بِسيار بهتر چار يار.
'تي' تجلا تخت تي، ڪن تاج پايو تاجدار،
ترت تاريندمر تُرها، تهدل تونگر چار يار.
'ثي' ثنا ثقلين ڪن، ثابت ثوابن لئي سندن،
ثاني اثنَين سڻ ثنا، سڀ وار صابر چار يار.

’جيم‘ جانب يار جاني، جيءَ جَڙيا، جيَ جا جيارَ
جنتُ الماويٰ سندا، جنسار جوهر چار يار.
’حي‘ حڪومتدار حاڪم، حڪمتي حاذق حڪيم،
حشر ڏينهن حامي، حمايتدار حاضر چار يار.
’خي‘ خليفا خاص ٿيا، خيرُ الوَريٰ جا خير خواه،
خوش لقا، خوش خُلق، خوش گفتار، خوشتر چار يار.
’دال‘ دلبند دلپسند، دلدار دلبر دلقرار،
دين جا، دارين جا، دادار داور چار يار.
’ذال‘ ذاهن ذوق مان ڪن، زُهد ڪارڻ ذوالجلال،
ذڪر ذاتيءَ جا زَرين، زردار ذاڪر چار يار.
’ري‘ رَسيلا رحم وارا، رحمتي راحم رَحيم،
راهه ۾ ڪن رهبري، رَهوار رهبر چار يار.
’زي‘ زياده زور، زوراٽا زماني روءِ زَمين،
زره پاتل زيب، زينتدار زيور چار يار.
’سين‘ سالم با سلامت، سَلم جا ساقي سَليم،
سرفراز و سر زمين، سردار سرور چار يار.
’شين‘ شاهي شرف شاهن، شهنشاهه چارئي شهيد،
شڪر تي شَرقين، شوڪتدار شاڪر چار يار.
’صاد‘ صوفي صافتر، صاحبِ صفائيءَ جا صدقي،
صدق صادق ويا ڪندي، صدبار صادر چار يار.
’ضاد‘ ضامن پيا ضعيفن جي ضرورت ۾ زمان،
ضد مڙئي ضايع ضدان ڪن، ضاد ذر ذر چار يار.
’طوئي‘ طريقت ڪي رسن، طالب خدا تن جي طُفيل،
طلب ۾ طواف ڳڻ، طيار طاهر چار يار.
’ظوئي‘ ظلم جي پاڙ پٽيون، ظالمن ڪي ضبط ڪيَئون،
ظلمتون نيو زيب ڪن، ذيشان ظاهر چار يار.
’عين‘ عالي جاهه، عالي شاهه، عالي بارگاهه،
عالمن ۾ ڪن عطر، اُبڪار عنبر چار يار.
’غين‘ غازي منجهه غَزا، غالب گهڻو غلبي ڏٽي،

غور سان غمناڪ جا، ڪن غار گوندر چار يار.
’في‘ فنا في الله فائق، فيض بخشيندڙ فياض،
فَلڪ تي في الحال، فرماندار فاخر چار يار.
’قاف‘ قادر قرب مان، قرآن ۾ ڪوڏائيا،
قدر تن قدرت ٻُجهي، قهار قاهر چار يار.
’ڪاف‘ ڪافر ڪُل ڪنبايئون ڪوٽ ڪفراني ڪريا،
ڪرم ڪن ڪرمي، ڪرامتدار ڪوثر چار يار.
’لام‘ لله لڳ چڙهيا، لطفئون لڙائيءَ تي لطيف،
لاهيَئون لَينون ڪريو للڪار لشڪر چار يار.
’ميم‘ مانجهي مرد، مَرڪيا محمد مصطفيٰ،
مهڙ مڙني مهربان، مهندار مهتر چار يار.
’نون‘ نوراني نبيءَ جي، نور مان پُر نور ٿيا،
ناموَر نعرو هڻي، نروار ٿيا نَر چار يار.
’واؤ‘ ولايت جي، ولاتن جا ولي والي ٿيا،
وڻ لڳا وهہ واهہ ڪرڻ، وينجهار واهر چار يار.
’هي‘ همہ همراهہ هئا، همدم هميشہ هم رڪاب،
هاشميءَ سان هوشوَر، هسوار هَر هَر چار يار.
’لام‘ لالن لال ڪيا، لايئون نہ لالائي لڳن،
لطف جون لهرون هڻن، لک وار لک سِر چار يار.
’الف‘ احمد تي اچي، احسان ڪن اصحاب شال،
عيد اکڙيون ڪن پسي، اسرار اظهر چار يار.
’يي‘ يَڪي سِر ساڻ يارا، ياوري ياري ڪجا،
ياد ڪلمو مون ڏجا، يا يار ياورَ چار يار.

(ڪليات احمد، پاڳو پهريون: 280_ 284)

(مٿين ٽيهہ اکريءَ ۾ ’لام‘ جو ٻہ دفعا اچڻ مان مراد: پهريون لام اکر وارو ۽ ٻيو لام ڪينچي (لا) آهي، جنهن ۾ ’لام ۽ الف‘ گڏي اکر/ حرف جي صورت ۾ پڙهايو ويندو آهي. جڏهن تہ آخري ’الف‘ همزي جي جڳهہ تي ڄاڻايل آهي.

- آئيويٽا جي اکرن سان تجنيس حرفيءَ جي سٽن/ شعرن جا چند مثال

➢ ا (الف):

نہ اُٺ اوڏا، نہ اونيئڙا، پيا منجهہ آھُڙن آھا،
ڪيَم لَڙ لال لُڙڪن سان، لَڙي ليڙا ٿيا لاھا.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 80)

➢ ب (بي):

بَحر ۾، بَر ۾ ٻَلي يا باغ يا بازار ۾،
دوستَ، ڳوليم ڏيسيون، ٻَر دل لڌم دلدار وَٽ.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 156)

➢ ٻ (ٻي):

مَھند مون سان ھيتري مُدت ھُئين مُڪڙيءَ مثال،
ٻاجهہ سين ٻارھين مھيني، ٻاٻيھا، ٻوليو اٿئي.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 586)

➢ پ (پي):

پِت پَڳي، ڪنھن پَت وٽي پَت، سِر پَٽڻ، پَٽ يا پَٽي،
جهوپڙي جوڙيَئون ڪکائين، مھر ڪر مھراڻ جهَل.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو پھريون، ص: 510)

➢ ت (تي):

تارا تُفنگ تير تَبر تِر تِروڪڙيون،
ڇوڙين ٿو بي گناھہ تي بَم بَم نوان نوان.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 390)

➢ ٿ (ٿي):

ٿَڌا ٿاڪ ٿَر جا، جتي ٿين ٿوڪ،
رھيا راڄ، راڄا، رَھي ڪانہ روڪ.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 289)

➢ ٽ (ٽي):

سجڻَ، اڄ سوڳ لاٿم، تنھنجو سوڳند،
ٽلھين ٽِڪرين بہ ٽاھيو ڇا ٽَھان ھا.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 80)

➢ ٺ (ٺي):

منھن ڏسڻ جي مَھل ٺي، مھمانَ، معافي مھر سان،
ٺيون ٺياڪر ري ٺُڪر، ٺاني تي ٺارڻ ئي مُباح.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 201)

➢ ث (ثي):

ثي، ثنا سبحان جي، جنهن جي ثنا ثابت ثواب،
جنس جوڙي جنس ري، هر جنس جوڙو لاجواب

(ڪليات احمد- ڀاڱو پهريون، ص: 236)

➢ پ (پي):

پاپ هي پاپڙ پُلاهون، پاپڙين پايان نہ ڪجهہ،
گوشت گوشي رک، اسان جو گاهہ تي گذران گت.

(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، ص: 121)

➢ ج (جيم):

جَنگ جُنگن ڪي ڪندي، جَڳ ۾ ڏسان ٿو جاڳ سان،
نازڪن جا نيڻ گُهندي، نيم خوابيءَ ۾ ڏٺم.

(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، ص: 344)

➢ ڄ (ڄي):

هت ڪَتون ڀا، هت ڪتونبا، ڪير ڪيريون ٻيريون،
ڄامَ، ڄاريون ڄَم اٿم، ڄايَس نہ تنهنجي ڄار ڳر.

(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، ص: 260)

➢ جهہ (جهي):

جهُڙ جهِميو جهوري لٿي، جهانگيَن وسايون جهوپڙيون،
ڍَڍ ڍَروڪا، ڪِير پاريون، واهہَ قدرت رب ڪريم

(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، ص: 359)

➢ ڃ (ڃي): سنڌي ٻوليءَ جي لفظن ۾ ڃاٽايل آواز/ اکر اڃيان ڪونہ ٿو اچي، ان ڪارڻ مولوي صاحب جي شعرن مان ’ڃ‘ جي استعمال وارن لفظن کي نظر ۾ رکيو ويو آهي.

مري ڃيا مُڃ، منجهہ سُڃ، رُڃ ۾ اُڃ،
سَمر جن سان نہ سَمر و زاد هو ڪو.

(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، ص: 487)

➢ چ (چي):

چَنگ چؤنري چوريو ويون چڙهي چوٽيءَ مٿي،
هو گهُمن ڀِٽ تي ڀِتاريون، واهہَ قدرت رب ڪريم.

(ڪليات احمد- ڀاڱو ٻيون، ص: 360)

- ڇ (ڇي):

ڇَٽ ڇَٽيهہ لَڪٽي ڇِي جن ۾، سي ڇَٽيءَ ڪان ڇَٽ ڏٽي،
جن ڇڏيو اولو سندس، سي اول جيئن اوليندو وَٽ.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 142)

- ح (حي):

حسن ڏاران حُب رکڻ، حبدار جي حب لاءِ داغ،
حسن جي آهي تہ آهي عشق البت بَرصواب.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 103)

- خ (خي):

خط خال مون خيال ۾، خالي پڙهين تون خط،
تون خود خطا، نہ ٻئي جي خطا تي خطيب اچ.

(ڪليات احمد، ڀاڱو ٻيون ـ 195)

- د (دالُ):

دوستَ، اڏ دولت جو لَت، دولت سموري دو لَتون،
تنگ تنگيءَ ڪان نہ ٿي تون، تنگدستي ڏينهن ڏيڊ.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 240)

- ڏ (ڏي):

ڏَڙا ڏَڙ ڏار سِر ڏَڙ ڪان، دوناليون ڏُور ڏَڪ ڏَڪ ۾،
سِسيون پٽجو ڪرن پٽ تي، نَپٽ پَٽ جا ٻہ پَٽ پَٽڪا.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 65)

- ڏ (ڏي):

وَر سگهو سهٽا پرين، ناهيان سَگهو توڪان سوا،
ڏُک پريو، ڏٻرو، ڏُهاري، پيَل ڏيهہ ڪان ڏور ڏَڏ.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 229)

- ٻ (ٻي):

اَڇڻ جو آسرو 'احمد' هُجي ها،
اٿم ٻوهي تہ ٻيهي تان ٻَهان ها.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 88)

- ڍ (ڍي):

انسانيت انسان تي احسان عجب آهہ،
جو ڍور بَني ڍول مان، چٿو ڍِڪ تہ ڍِڪايئين.

(ڪليات احمد ـ ڀاڱو ٻيون، ص: 448)

- ذ (ذالُ):

’ذال‘ ذاهن ذوق مان ڪن، زهد ڪارڻ ذوالجلال،
ذڪر ذاتيءَ جا زَرين، زردار ذاڪر چار يار.

(ڪليات احمد - ياڳوبيون، ص: 281)

- ر (ري):

روح منهنجو روز راتا، راڄ تنهنجي ۾ رَهي،
پؤنر جيئن منجهہ باغ پُون پُون، پُون تہ پُون پُون، پُون لڳي.

(ڪليات احمد - ياڳوبيون، ص: 564)

- ڙ (ڙي):

ادا، ’احمد‘ مَر ڪر آڪڙ، ڦري پئي مُلڪ ۾ ماڪڙ،
رهي لانڍي نڪا لاڪڙ، نہ ماڙي چِٽ، نہ چاڙي ڪا.

(ڪليات احمد - ياڳوبيون، ص: 66)

- ز (زي):

زور زَر زينت زَمينون، زال زَن زيور زَريون،
شان شاهوڪار ڏي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.

(ڪليات احمد - ياڳوبيون، ص: 85)

- س (سينُ):

سَر زمين سَردار، سَر سَرور، سراسر سرفراز،
سونهن پريا، ساهو سَبر سلطان سپ خاڪ تي.

(ڪليات احمد - ياڳوبيون، ص: 392)

- ش (شينُ):

’شين‘ شاهي شرف شاهن، شهنشاهہ چارئي شهيد،
شُڪر تي شَرقين، شوڪتدار شاڪر چار يار.

(ڪليات احمد - ياڳوبيون، ص: 282)

- ص (صوادُ):

’صواد‘ صوفي صافتر، صاحب صفائيءَ جا صَفي،
صدق صادق ويا ڪندي، صدبار صادر چار يار.

(ڪليات احمد - ياڳوبيون، ص: 282)

- ض (ضوادُ):

’ضواد‘ ضامن پيا ضعيفن جي ضرورت ۾ زمان،
ضد مڙئي ضايع ضدان ڪن، ضواد ذر چار يار.

(ڪليات احمد - ياڳوبيون، ص: 282)

➢ ط (طوئي):

’طوئي‘ طريقت کي رسن، طالب خدا تن جي طفيل،
طلب ۾ طواف گڏ، طيار طاهر چار يار.

(ڪليات احمد- ياڱو ٻيون، ص: 282)

➢ ظ (ظوئي):

’ظوئي‘ ظاهر هر ذري مان، هر ظُهوري مان ضرور،
رنگ ڏيندڙ نيڪ روشن، رنگ پُوري مان ضرور.

(ڪليات احمد- ياڱو ٻيون، ص: 231)

➢ ع (عينُ):

عقل عبرت عاقبت ۽ عفو عزت عافيت،
اُو اَڙين آڌار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.

(ڪليات احمد- ياڱو پهريون، ص: 84)

➢ غ (غينُ):

ٿيو غَرق غم ۾ غريبو غُراب،
ترن پيا مٿي موج مهراڻ مَڙهه.

(ڪليات احمد- ياڱو ٻيون، ص: 504)

➢ ف (في):

فهم فهمائش فضيلت فيض ۽ فضل و فڪر،
علم ۽ اَذڪار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.

(ڪليات احمد- ياڱو ٻيون، ص: 84)

➢ ڦ (ڦي):

ڦَٽ وجن دل کي ڦٽيندا، فرق کهڙا منجهه فراق،
ساهه سَنڌيون، جسم سوڌا، سوز ساڙي ۾ رهيا.

(ڪليات احمد- ياڱو ٻيون، ص: 102)

➢ ق (قافُ):

قرب اٿئي قَلب ۾، قربان ٿي وڃ ڪينَ ڪَپ،
نوڪ نيزي ناز جو نيشان ٿي وڃ ڪين ڪَپ.

(ڪليات احمد- ياڱو ٻيون، ص: 113)

➢ ڪ (ڪافُ):

ڪفر جيئن ڪاڪل اٿيا، ڪارُون ڪري ڪعبي ڪنان،
هاڻ ڪيئن محڪوم مون کان، مسلماني ٿي سگهي.

(ڪليات احمد- ياڱو ٻيون، ص: 567)

- ڪ (ڪي):

ڪاٺ ڪيتا آئون نہ ڄاڻان، ڪَٽ ڇڏڻ ڪوتا خيال،
جاچ ري مون ڪي، جِيين ڄاڻي، جهَلائين بي سبب.

(ڪليات احمد- پاڳو ٻيون، ص: 106)

- گ (گافُ):

گلبدن گوشي ۾ مون سين، گڏ گذاري رات اڄ،
ورهہ ورهين جا لٿا، ٿي وَصل واري رات اڄ.

(ڪليات احمد- پاڳو ٻيون، ص: 181)

- ڳ (ڳي):

تنهنجون ڳالهيون ڳائڻ ۾، ڳيت ڳائن ڳوٺ ڳوٺ،
رنگ لائن ٿيون رهاڻيون، راجپوتي بيت بيت.

(ڪليات احمد- پاڳو ٻيون، ص: 146)

- گهہ (گهي):

گهيڙ تي گهوڙا، گهَڙيءَ ۾، گهُور اهڙو گهائيو،
ساهہ سٽڪو اُپ ستين تي، ٻُت بہ ٻُل ٻُل آس پاس.

(ڪليات احمد- پاڳو ٻيون، ص: 277)

- ڱ (ڱي): سنڌي ٻوليءَ جي لفظن ۾ ڄاڻايل آواز/ اکر اڱيان ڪونہ ٿو اچي، ان ڪارڻ مولوي صاحب جي شعرن مان 'ڱ' جي استعمال وارن لفظن کي نظر ۾ رکيو ويو آهي.

وڃي رات رت سان، رَتولن رَڱڻ ۾،
ڪنديَس عيد 'احمد' اباڻي اڱڻ ۾،
معافي مڱڻ ۾، اٿم جاٽ جوٽي.

(ڪليات احمد- پاڳو پهريون، ص: 303)

- ل (لامُ):

لنئون لڪايم لوڪ ڪان، لالڻَ، نہ لڪيا لُڙڪ لال،
پرهہ جو پاڻي اکين جي، ڪئي پريشاني پڌر.

(ڪليات احمد- پاڳو ٻيون، ص: 250)

- م (ميمُ):

مورتون مرجان موتي، موڪ ماڙين سِر مڙهيون،
مهل ڪا محلن ۾ هئا مهمان، سپ ويا خاڪ ٿي.

(ڪليات احمد- پاڳو پهريون، ص: 391)

➤ ڻ (نونُ):

نازنازڪ جي اڳيان، گل نازبو نازيب سپ،
ننگ نرگس ۾ نگاهون، هڪ سجڻَ، تو ساڻ سَڱ.

(ڪليات احمد- ياڱو بيون، ص: 331)

➤ ڻ (ڻي): سنڌي ٻوليءَ جي لفظن ۾ جاٽايل آواز/ اکر اڳيان ڪونہ ٿو اچي، ان ڪارڻ مولوي صاحب جي شعرن مان 'ڱ' جي استعمال وارن لفظن کي نظر ۾ رکيو ويو آهي.

ڪڻ ڏسان يا وڻ ڏسان، چا ڏَڻ ڏسان، چا رنگ پار،
ڪا ڪکي، ڪاري، ڪُنڊي، گوشي، گُجر، چوئنرِي، ڪِ چال...

(ڪليات احمد- ياڱو پهريون، ص: 58)

➤ و (واوَ):

وات وَر وَر، وَر ڪنان، وَر وَر وَريتيون وَر چوَن،
وَر لنگهي وَر ٻُول وَر، وَر وَر نہ ڏيندي وات وَت.

(ڪليات احمد- ياڱو بيون، ص: 119)

➤ هہ (هي):

هَڪل هونگار هاڙهي ڏانهن، هتيڪو هت ٻُڌم هاٽي،
هزارين هٿ ڪنيَم هَي هَي، وجن پيا هُو نہ ڪن ها ها.

(ڪليات احمد- ياڱو بيون، ص: 80)

➤ ء (همزو دراصل الف جي متحرڪ صورت ۾ ڪم ايندو آهي ۽ صورتخطيءَ جي نسبت ہہ الڳ اسم ليکيا ويندا آهن. هتي صرف همزي جي استعمال کي نظر ۾ رکي شعر ڏنو وڃي ٿو.)

هِيئَن هُجان يا هُونئَن هجان، پر جيئَن هجان تِيئَن هت هجان،
تخت يا تختي مٿي، يا تنگ تربت بَرصواب.

(ڪليات احمد- ياڱو بيون، ص: 103)

➤ ي (يي):

'يي' يقيناً سوئي يَڪسر، يار ياور پڻ يَڪو،
ٻيا ڏِني تي ڏين، هو ڏي، ڏيهہ کي ڏيٺو نہ ڪو.

(ڪليات احمد- ياڱو پهريون، ص: 234)

تيهہ اکرين ۾ تہ مولوي صاحب جا مخصوص اکر/ آواز سان پلا مثال ملن ٿا، ليڪن مٿين سنڌي آئيوينا جي اکرن/ حرفن نسبت مولوي صاحب جي غزلن يا نظمن

جا شعر رکيا ويا آهن. تجنيس حرفيءَ جي نسبت اهڙي ٻيتا ڪنهن بہ شاعر جي شاعريءَ مان حاصل نہ ٿي ٿئي.

مطلب تہ مولوي احمد ملاح تجنيس حرفيءَ (يعني ساڳي سٽ ۾ ساڳئي حرف/ اکر سان شروع ٿيندڙ لفظن جو استعمال) جو جراح ڪاريگر رهيو آهي. جنهن بہ نظم يا غزل کي ڏسبو تہ ڪٿان نہ ڪٿان 'تجنيس حرفيءَ' جي جڙاوت ضرور ملندي. ان سبب علمي توڙي ادبي دنيا ۾ مولوي احمد ملاح کي 'تجنيس حرفيءَ' جو شهنشاهہ ڪوٺيو ويندو آهي.

حاصل مطلب: تجنيس حرفيءَ جي دائري واري اڀياس بعد، جڏهن مولوي احمد ملاح جي شاعري ڏسجي ٿي تہ ان چوڻ ۾ ڪو بہ مغالطو نہ ٿو رهي تہ 'مولوي احمد ملاح تجنيس حرفيءَ جو شهنشاهہ' آهي. اهڙي اڀياس بعد حاصل مطلب هيٺين نڪتن ۾ پيش ڪجي ٿو:

- تجنيس جو تعلق لفظن جي استعمال سان هوندو آهي. لفظن جي ٻيٽ سان ئي تجنيس واري حرفت نوٽ ٿي سگهندي آهي.
- تجنيس حرفي ۽ تجنيس خطي بہ الڳ تجنيسون آهن، ان سبب انهن جي ڪاريگريءَ جا دائرا الڳ ٿين ٿا.
- تجنيس حرفيءَ مان مراد ڪنهن شعر يا بيان جي سٽ ۾ اهڙا لفظ ڪم آڻڻ آهي، جيڪي ساڳئي حرف/ اکر سان شروع ٿيندا هجن، جيئن:

  دولتون، دانائيون، دنيا، دوائون، دان، دين،

  در مٿان دادار ڏئي ٿو هر مهل جيڪي مڱو.
- مولوي احمد ملاح جي شاعريءَ ۾ 'تجنيس حرفي' جو استعمال جججهو ملي ٿو. ٿيهہ اکرين ۾ تہ باضابطہ حرفن جو خيال رکيو ويو آهي، ليڪن سندس غزلن يا نظمن ۾ پڻ جاٽايل ڪاريگري عام ملي ٿي.
- سنڌي آئيوينا جي نسبت 52 اکري سامهون رکي، مولوي صاحب جا شعر جاچيا ويا. ڏٺو اهو ويو تہ تجنيس حرفيءَ جي نسبت ، سندس شعرن ۾ هر حرف ڪم آندل آهي.
- مولوي صاحب جي شاعريءَ مان هڪ محدود ٻيتا گڏ ڪرڻ بعد ان چوڻ ۾ ڪوبہ وڌاءُ ناهي تہ 'مولوي احمد ملاح تجنيس حرفيءَ جو شهنشاهہ' آهي.

✠

حوالا

1. شاهہ، ام ڪلثوم، ڊاڪٽر، ’شاهہ لطيف جي شاعريءَ ۾ استعاره ۽ تشبيهہ نگاريءَ جو تحقيقي جائزو‘. شاهہ عبداللطيف ڀٽائي چيئر. ڪراچي يونيورسٽي 2004ع. ص 22 ۽ 23
2. عباسي، ظفر. ’سنڌيءَ ۾ شاعريءَ جون صنفون ۽ صنعتون‘سنڌي لئنگويج اٿارٽي، حيدرآباد 2007ع، ص 409
3. آڏواڻي، ڀيرومل. ’وڏو سنڌي وياڪرڻ‘ انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، ڄامشورو [1925] 1985، ص16
4. مرزا، قليچ بيگ. ’سنڌي وياڪرڻ‘ (گڏيل ڀاڱا) سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو [1961] 2006، ص 69
5. فيروزالدين ’فيروزاللغات‘ عربي _اردو، فيروز سنز لميٽيڊ، لاهور 1979
6. مرزا، قليچ بيگ علم عَروض. مرزا قليچ بيگ چيئر، سنڌ يونيورسٽي. ڄامشورو: 2016، ص 99
7. رستماڻي، ضرار، پروفيسر ’ڪليات احمد‘ (مولوي احمد ملاح) ڀاڱو ڀهريون ۽ ٻيون. روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو 2017، ص 84 ۽ ٻنهي ڀاڱن مان مختلف بيت.

✠